

ЗМІСТ

Шеф-редактор

С. О. Павленко

Головний редактор

В. О. Дятлов

Заст. головного редактора

О. Б. Коваленко

Редакційна колегія

В. О. Дятлов

М. К. Бойко

О. Г. Самойленко

А. М. Боровик

Г. В. Борзяк

Є. М. Луняк

О. Б. Коваленко

О. О. Маврин

О. П. Моця

Ю. А. Мицик

А. М. Острянок

С. О. Павленко

В. М. Половець

Г. В. Палакін

С. М. Свистович

Т. В. Чухліб

К. М. Ячменіхін

Редакційна рада

І. М. Аліфіренко

О. Я. Гранін

Г. Ю. Івакін

С. Л. Лаєвський

Д. М. Лозовий

В. В. Мельничук

П. М. Мовчан

М. О. Носко

Н. Б. Реброва

І. М. Ситий

Ю. О. Соболев

О. П. Реєнт

В. Ф. Чепурний

Випусковий редактор

О. В. Ткаченко

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники –

Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
Всеукраїнське товариство
«Просвіта» ім. Тараса
Шевченка,
Інститут української
археології та джерело-
знавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського
національного педагогічного
університету імені
Т. Г. Шевченка (протокол
№ 2 від 26 вересня 2018 р.)

У ГЛИБ ВІКІВ

Пилипчук Я. Військові аспекти союзу між Річчю Посполитою і Кримським ханством у 1654-1657 рр. 3
Ігнатенко І. Останній бій Чернігівської фортеці 21

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Пилипенко В. Бондар О. Опис Любеча 1606 р. 34
Адруг А. Килими Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть 41
Ситий І. Конотопські та кролевецькі цехові прапори 48
Доманова Г. Земельна власність маґдебургій Чернігово-Сіверщини . . . 55
Мицик Ю. Бій під Батурином (вересень 1941 р.) у висвітленні німецького історика 68

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

Панько С. Козелецький Богословський дівочий монастир 71
Колєватов О. Становище церкви та священників у військових поселеннях кавалерії Російської імперії першої третини XIX ст. 75
Михеєнко Н. Моніторинг температурно-вологісного режиму П'ятницької церкви XII ст. 80

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (XVII-XVIII ст.) (частина 12). 86
Дятлов В. Події Північної війни 1708 року на сторінках віденської газети «Меркурій» 118

РОЗВІДКИ

Пилипенко О. Торговельно-економічна діяльність Ніжинського грецького братства у XVII-XIX ст. 124
Половець В. Горленко Дмитро Лазарович (1660 – 1731) 130
Миколенко Д. Болгарська публіцистика кінця XIX – початку XX століття як історичне джерело з вивчення політичної спадщини Стефана Стамболова 136
Рига Д. До питання про історіографію досліджень з історії діяльності Чернігівської класичної чоловічої гімназії у XIX-XX столітті. 143
Шумило С. Тризуб з хрестом: 100 років боротьби за право на існування 148
Белько О. Початок реалізації земських ініціатив з використання глини в житловому будівництві на Полтавщині (1894-1916 рр.) . . . 162
Чуткий А. Особові справи студентів з Чернігівщини в архіві Київського комерційного інституту 172

Дорохіна Т., Рябус Л. Редакція газети «Українське Полісся» в Чернігові у період німецької окупації 1941–1943 років. 183
Салтан Н., Салтан О. Розробка навчальних програм з всевітньої історії для народних шкіл Харкова у 1941 – 1942 рр. 189
Міщанин В. Сторінки з біографії Дмитра Білика – колишнього директора гончарної школи в Опішному 209
Ромашко К. Організація громадської роботи студентів Лівобережної України у 1920-х рр.: гендерний аспект 213
Хоменко В. Михайло Грушевський та Українська партія соціалістично-революціонерів: свідчення есерівських партійних документів у журналі «Борітеся-Поборете!» 220
Нестеренко Л. Дмитро Захарович Максименко: шлях від куркуля до старости села 229

ЮВІЛІЇ

Котельницький Н. Діяльність І. І. Петрункевича у Борзнянському повітовому земському зібранні (1868–1879) 249

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

Киричок Б. Сербини та Сербія 258
РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ
Демченко Т. Єфремов С. Personalia: Публіцистика 1899–1917 років («Значущі Інші»): статті, присвяти, силуетки, некрологи, рецензії, полеміка): в 2-х томах / Упорядник С. Г. Іваницька. – Т. 1. 2016; Т. 2. – 2018 261

Павленко С. В. Мастерова пише оповідання-романи 264

ВИСТАВКИ

Ситий І. Чернігівському полку 370 років! 265

КОНОТОПСЬКІ ТА КРОЛЕВЕЦЬКІ ЦЕХОВІ ПРАПОРИ

У статті проаналізована історія появи на Лівобережній Україні цехових прапорів, притаманні їм зображення, форми, написи, матеріали виготовлення, зв'язок з відомою європейською традицією на прикладі артефактів Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського та Конотопського краєзнавчого музею.

Ключові слова: цех, прапор, Лівобережна Україна.

Одним з недостатньо висвітлених питань з історії цехів Лівобережної України є вивчення цехових клейнодів, зокрема прапорів, які відігравали значну роль у житті корпорації ремісників. З цього приводу цікава наступна думка: «У цеховій світлиці, що завжди відігравала у цехових ремісників роль сакральньо-ритуального центру простору, зберігалися головні сакральні й ритуальні цінності корпорації: ікони, в тому числі зображення цехових покровителів; емблеми; **прапори**¹; статуї і привілеї сюзеренів; нагайка, вживана при посвяченні в майстри (так званий звичай)»².

Цей незадовільний стан речей пояснюється тим, що дослідники з різних причин майже не звертають увагу на збірки провінційних музеїв. Як показав наш досвід, там зберігається чимало пам'яток, вивчення яких допоможе розв'язати поставлене питання. Зокрема, цікаві артефакти цехового прапорництва Конотопа та Кролевеця репрезентують нам музейні зібрання Чернігова та Конотопа.

Почнемо з кількох узагальнень, а потім розглянемо конкретні прапори.

Цехи та притаманні їм клейноди з'являються на Лівобережній Україні у кінці XVI – на початку XVII ст., тобто під час запровадження на цих землях магдебурзького права. Зокрема, у грамоті Владислава IV переяславським цехам від 12.03.1637 р. читаємо: «Примером других міст, гдѣ такови ж цехи имеются, должен имѣт тот цех или братство, собственное **знамя или корогов**». В іншій версії цього документа слово «знамя» трактується як еквівалент слова «цеха»: «По извычаю иных городов, гдѣ цехи суть, должно и тот цех или братство, имѣти свое знамя, цеха зовомое, которою цехою, когда будут от цехмистра или старосты цехового иные мастера на уреченое место позваны, всѣ собратися должны». Проте у 19 артикулі цієї грамоти згадуються такі цехові прапори: «19. Також имѣт должно скриню и печат³, **корогву** и котли по примеру других цехов в городах коронных»⁴.

Друге дихання, так би мовити, цехам та їхнім клейнодам надало «Ремесленное положение» 1785 р., у якому, зокрема, зазначалося: «Управе дать ремесленное положение, ремесленной **значик** и управную печать и дозволяется управе или цеху имѣть место для схода ремесленников, хранить ремесленное положение, ремесленный значик, управную печать, ремесленную казну и щеты прихода и расхода ... В управной горнице имѣть шкаф и стол с ящиком за замком с тремя ключами в которых хранить ремесленное положение, ремесленной значик, управную печать, ремесленную казну и щеты прихода и расхода»⁵.

Ще одне свідчення про цехові прапори: «Коли р. 1749 Генер. к-рія запитала від полкових канцелярій відомостів, які мешканці повинні бути в становому відношенні міщанами, то прилуцька полкова канцелярія між іншим на це писала у своїй відповіді: «Должен быть міщанам ... особливо же ремесники всякого звания, як-то: кравцы,

© Ситий Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, член Ради Українського геральдичного товариства.

шевці, ткачі, золотари, слесарі і прочіи при городіх іміють цехи свої і при цехах особий цеховий уряд і за древній обычай, во знак того цехового правління, **хоругви**»⁶.

Ось як визначає функціональне призначення цехового прапора сучасний дослідник В. Балушок: «Дні календарних свят населення українських міст (в тому числі й цехові ремісники) відзначало ... святковими загальноміськими урочистостями, церковними службами, колективними гуляннями, а також обрядовими діями, що проводилися в рамках корпорації. ... Процесія здійснювалася «с крестами, **с корогвами**». Цехові ремісники були активними учасниками цих святкових дій. Вони несли **цехові прапори**, емблеми та різнокольорні свічки, а також мали при собі зброю, з якої салютували. ... **Цеховий прапор**, який несли попереду кожного ремісничого об'єднання, звався **хоругов**, **корогва** і виготовлявся з дорогої кольорової тканини. На ньому зображувалися знаряддя праці або вироби, що вказували на вид ремесла. Часто на прапорі малювали лики святих, в тому числі покровителів об'єднання та міста, і писали, якому цеху вони належали»⁷. Несли цехові прапори прапороносці у спеціальних одностроях: «Так, у полтавських цехах виділялись одягом прапороносці, одягнуті в «чечарки», обшиті, як і їх чорні пояси, срібним галуном. Високі чорні шапки прапороносців мали червоний гостроконечний верх, що згинався набік»⁸ (зовсім, як у козака, на гетьманських печатках. – **І. С.**).

Мал. 1. Печатка Сосницького ковальського цеху. XIX ст.

Кілька конотопських цехових прапорів колись зберігалися у музеї Чернігівської архівної комісії. Вони експонувалися на виставці 1908 р. Ось їх опис: 1) «Хоругвь с изображением на одной стороне св. Георгия Победоносца, на другой – св. Иоанна воина, надпись: «Сооружен значек сей в бытность ремесного головы Ивана Шевка и всею братию 1878 года декабря 23 дня. Писал Василий Кузьмин»» (З Конотопа – **І.С.**)... 3) Г. Конотоп. Хоругвь с изображением на одной стороне святителей Николая и Василия, на другой – Нерукотворенного образа, ниже ножницы и надпись: «Сооружен сей значек в битност ремеснаго головы Семена Мацка и писара Ивана Карпенка и старшин(и) Степана Лесовца и всею братією 1873 года мес. мар 15 числа. Рисовал Василий Кузьмин». 4) Кравецка-

го цеху г. Конотоп, хоругвь с изображением на одной стороне свв. апп. Петра и Павла, на другой – герба г. Конотопа и подошви», надпись: «Сей значек сооружен в битность ремесленного головы Стефана Лапы, старшини Юсифа Билоуса, помошника Павла Мизкого 1868 года генваря 26 дня числа»; вензеля и пр. составляют позднейшую доделку, применительно к царствованиям»⁹.

Зараз у Чернігівському обласному історичному музеї імені В. В. Тарновського (далі – ЧОІМ) зберігається прапор Кролевецької ремісничої управи, що надійшов з Конотопського краєзнавчого музею. Він квадратної форми, розміром 138 x 138 см. Полотнище з білого сукна. З одного боку, в центрі, у золотому щиті намальоване олією багатокольорове зображення архангела Михайла, над щитом – золота імператорська корона, щит обіймають 2 золоті гілки, обабіч яких напис золотом: «ГЕРБ ГОРОДА КРОЛЕВЦА, Ч. Г.» (Черниговской губернии. – **І.С.**). Внизу, у золотому картуші, на блакитному тлі, напис золотом: «Сооружением сего кролевецкаго городского герба при бытии городского головы, второй гильдии / купца Врьмея Леонтиева сына Рыньдина, и / всех православных жительствоющих граждан в городе Кролевец, 1869 м года мес сентя, 12. / Пис. Кир. Часов». Край полотнища прикрашені лінійною та лінійно-геометричною рамками, які виконані золотою фарбою. Остання рамка обвита золотою виноградною лозою. По усіх краях полотнище обшите світло-зеленою тасьмою, яка кріпиться фіолетовими нитками. З трьох боків до тасьми пришита фіолетовими нитками срібна торочка. Лівий край полотнища не має торочки, бо при-

значався для кріплення ратища. По ньому залишилася світла смуга шириною 5 см, тому можемо зробити висновок, що діаметр ратища був приблизно 4 см. На звороті, в центрі зображено золотого двоголового орла, під трьома золотими імператорськими коронами. На його грудях, у синьому щиті – золотий вензель «А П». На хвості орла, зображено ще одного двоголового орла але без корон. Обабіч орла – слова «Государств / енное зName.» Унизу, під орлом, у золотому картуші, на блакитному тлі, напис золотом: «Сооруженно сего государственного знамье / при бытии и старанием ремесленного головы / Матьфея Иванова сына Бегунова; и / при бытии вообще старшын и ремесленников правосла / вных жителей в городе Кролевцу, 1869». Інше художнє оформлення тотожне лицьовому боку. Окантовка всіх малюнків зроблена коричневою фарбою (див. мал. 2–3). Стосовно джерела надходження маємо такі дані. На копії інвентарної картки Конотопського музею 1948 р. написано: «Разыскано при восстановлении музея в 1943 г.», а на другій, 1954 р.: «Передано Конотопским краеведческим музеем. Акт от 26.2.1954 г.» Инв. № И 5412. Окрім того, на картці зазначено, що було ратище, але зараз його доля не відома. Ми можемо лише припустити, що до 1980-х рр. воно зберігалось у фондах Чернігівського історичного музею. Справа у тому, що саме у цей час готувалися до експонування у Севастопольському музеї деякі експонати, у т. ч. прапори. І ми пригадуємо, що тримали у руках річ дуже схожу на держак прапора. Він був, здається, коричневого кольору, з дерев'яною кулею угорі і дуже зіпсований шашелем. Ця вада, мабуть, стала головною причиною, чому він був вилучений з музейної збірки.

Мал. 2. Прапор Кролевецької ремісничої управи. Бік з гербом міста.

Мал. 3. Прапор Кролевецької ремісничої управи. Бік з державним гербом.

Описаний прапор цікавий колористичним трактуванням міського герба. Це юний янгол у сталевому панцирі, під яким зелена туніка. Руки до ліктів оголені. У правій руці янгол тримає залізний меч з золотим руків'ям, у лівій – чорні терези. На ногах сині штани та чорні чоботи. Через ліве плічє перекинутий світло-фіолетовий шарф. На голові – залізний відкритий шолом із золотою прикрасою по центру. Шолом прикрашений світло-фіолетовими пір'їнами. Крила у янгола золоті, знизу оторочені чорним пір'ям. Описане зображення герба своїми кольорами відрізняється від офіційного герба, що був затверджений 4 червня 1782 р.³ Як бачимо, цехові прапори є цікавим джерелом для історії міської геральдики.

До 1959 р. у Чернігівському історичному музеї зберігалися ще 2 цехові прапори, що також надійшли з Конотопського краєзнавчого музею. Потім вони були повернуті знову у Конотоп (акт від 28.09.1959 р.). Опис прапорів подаємо за інвентарними картками, що залишилися в ЧОІМ: 1) «Значок составного цеха, суконный, зеленого цвета. Оформление бронзированной краской. На лицевой стороне в центре святыє Иосиф и Лука, внизу надпись : «Сей знак сооружен братиею составного цеха за старшины Дионисием Петровичем Серым 1894 г. 1 июня». Вокруг витая виньетка с

виноградними гроздьями, по углам эмблемы (палитра и икона). На обороте в центре «Рождество», внизу надпись: «Сооружена сия хоругва составного цеха принадлежащих к оному мастерств и художеств ремесленного сего цеха». По бокам эмблема (арфа и телега). Древяно желтое, деревянное. Размер 100 x 119 см. Посредине разорван. Разыскан при восстановлении музея (Конотопського. – **І.С.**) в 1943 г. Инв. № И 5413»; 2) «Значок цеха калашников 1895 г., суконный, зеленого цвета, отделан бахромой. На лицевой стороне в центре архангел, внизу надпись: «Знак сей сооружен за старшину калашницкого цеха Евдокима Кузьмича Лазебника с братиею 1895 г. мая 5», вокруг виньетка из дубовых листьев, по бокам четыре головки ангелов и звезды (бронзировавнй краской). На оборотной стороне в центре святые Николай и Митрофан, внизу эмблема (просфора). Древяно деревянное, желтого цвета. Размер 100 x 134 см. Изорван в нескольких местах. Разыскан при восстановлении музея (Конотопського. – **І.С.**) в 1943 г. Инв. № И 5414».

Коли ми звернулися до працівників Конотопського краєзнавчого музею з проханням надати додаткову інформацію стосовно цехових прапорів, то з'ясувалося, що вищеописаних прапорів у музеї немає. Проте зберігаються три інших цехових прапори. Вони згадуються у музейному путівнику¹¹. Це прапори кролевецького цеху бондарів, конотопського цеху кравців та цеху калачників. Працівник музею Шаміль Акічев вислав нам описи та світліни прапорів. Коли ми отримали цей матеріал, то з'ясувалося, що зараз у Конотопському музеї зберігаються лише 2 прапори – Кролевецької гончарної управи та Конотопського (?) кравецького цеху. Куди подівалися прапори бондарів та калачників, наразі невідомо. Прапор гончарної управи на суконному полотнищі темно-синього кольору прямокутної форми, 84 x 123 см. По краях обшитий торочкою з парчових ниток золотавого кольору. По краю полотнища золотою фарбою намальовані лінійна рамка та рамка зі стилізованого рослинного орнаменту. Все поле полотнища прикрашене мальованими золотими шестипроменевими зірками. По центру у золотому медальйоні, що обіймають 2 золоті гілки, на синьому тлі – мальоване кольорове зображення Ісуса Христа у повний зріст зі сферою у руці, який стоїть на хмарі. У лівому нижньому куті у золотій рамці зі стилізованого рослинного орнаменту намальований згорток білого паперу з написом: «СЕЙ ЗНАЧОК СООРУЖЕН КОШТОМ И СТАРАНИЕМ УПРАВНОГО СТАРШИНЫ ИВАНА ТЕРЕЩЕНКА И СТАРШИНСКИХ ТОВАРИЩЕЙ ИВАНА ОЛИФЕРА И ГРИГОРИЯ НЕЖЕНЦА И СОВМЕСТНО С РЕМЕСЛЯННИКАМИ 1861 ГОДА АПРЕЛЯ 19 ЧИСЛА А. Г.» Зворотній бік прапора прикрашений ідентичними вищеописаними рамками та зірками. По центру у золотому медальйоні, на тлі скель – мальоване кольорове зображення св. архістратига Михайла в обладунках римського воїна, у червоному плащі. У верхній частині медальйона напис червоною фарбою: «С. АРХИСТРАТИГ МИХАИЛ». Навколо медальйона напис золотою фарбою: «СЕЙ ЗНАЧОК УЕЗДНАГО ГОРОДА КРОЛЕВЦА УПРАВИ ГОНЧАРСКОЙ». Ліворуч від медальйона, угорі, намальований золотою фарбою суд з 2 ручками у золотій рамці зі стилізованого рослинного орнаменту, а внизу – золотий глечик з ручкою. Полотнище кріпиться до держака темно-синього кольору довжиною 290 см, який увінчаний дерев'яною кулею діаметром 7–8 см (див. мал. 4–5).

Прапор цеху кравців на суконному полотнищі темно-зеленого кольору прямокутної форми, 122 x 126 см. По краях обшитий торочкою з парчових ниток сріблястого кольору. Тло полотнища заповнене рослинно-геометричним орнаментом, який

Мал. 4. Прапор Кролевецької гончарної управи.
Бік з мал. арх. Михайла.

виконаний золотавою фарбою. По центру, в овалі, на тлі гірського пейзажу намальовані кольорові зображення св. Петра та св. Павла. Під овалом у картуші, на блакитному тлі, чорною фарбою, намальовані праска, ножиці, голка з катушкою, гладильний валик. Зворотній бік прапора прикрашений ідентичним вищеописаному орнаментом. По центру, в овалі, намальовані кольорові зображення 3-х святих – по центру стоїть свт. Микола чудотворець (або Василь Великий чи Григорій Богослов), праворуч – Симеон Столпник (?), ліворуч – преп.

Мал. 5. Прапор Кролевецької гончарної управи. Бік з мал. Ісуса Христа.

Феодосій Печерський (або свщмч. Полікарп Смірненський). Під овалом у картуші, на блакитному тлі, чорною фарбою нанесений напис: «СООРУЖЕН ЗНАЧОК СТАРШИНОЮ СИМЕНОМ БОРЗЕНЦЕМ⁵ И ЕГО ТОВАРИЩЕМ ПОЛИКАРПОМ ДЕМЧЕНКОМ... 1881 ГОДА». Пोलотнище кріпиться до держака світло-коричневого кольору довжиною 290 см (див. мал. 6–7).

Завершуючи опис кролевецьких та конотопських цехових прапорів, варто відзначити, що на цехових прапорах превалює християнська символіка, якій підпорядковані професійна, державна, територіальна та міська символіка, що було виразом релігійного менталітету тогочасних українців. Окрім цього, А. Єршов відмічає концептуально інший підхід польської та української держав щодо цехів, що, безумовно, вплинуло на характер зображень цехових прапорів, панування на них релігійної символіки: «Гетьманський уряд взагалі не видавав законів, в сучасному розумінні слова, що до цехів. ... Порівнюючи зазначені документи, які було видано польським урядом чи панами, і документів аналогічного змісту, які було видано при гетьманах, приходиться відмітити ґрунтовну різницю поглядів на істоту й завдання цехового устрою з боку перших та других. ...Тоді, як перші бачили в цехах, головним чином, організації ремісничі, організації економічного значення, останні гляділи на них майже виключно, як на організації церковні чи церковно-благодійні. ... Польські пани-колонізатори були зацікавлені саме в економічній силі цехів, як заставі розвитку промисловості на Задніпров'ї, яке тоді заселялося. Козацько-шляхетська верства, яка зайняла переважające становище після Хмельниччини і зберегла його й надалі, зовсім не була

Мал. 6. Прапор Конотопського цеху кравців. Бік з мал. Св. Ап. Петра і Павла.

Мал. 7. Прапор Конотопського цеху кравців. Бік з мал. 3-х святих.

зацікавлена в економічній силі цехів, яка являлася ґрунтом їх громадсько-правового становища. Навпаки українська шляхта неминуче повинна була зайняти положення конкурента що до цехів, її інтереси стали суперечити з інтересами останніх»¹³.

Полотнище прапора виготовлялося з дорогих тканин, часто-густо іноземного походження. Це, як правило, високоякісні сукно, оксамит та шовк червоного, зеленого, блакитного або жовтого кольорів. В окремих випадках заможні цехи замовляли металеві, прикрашені сріблом та позолотою, прапори. Прикладом може слугувати прапор ніжинського цеху золотарів¹⁴. Цим самим ремісники підкреслювали особливий статус прапора¹⁵. Зображення і написи на прапорах, які виготовляли з тканин, робили на обох боках олійними фарбами, до яких додавали яєчний білок. Ось чому, з часом, зображення на прапорах потьмяніли, на що ми звернули увагу, коли опрацьовували оригінальні пам'ятки. З використанням подібних матеріалів та технік зустрічаємося і на Заході України. Усі чотири львівські цехові прапори, що експонувалися на спеціалізованій виставці у Львові 2007 р., виготовлені з шовку, для відтворення зображень та написів використані олійні фарби та аплікація. Остання техніка на Лівобережжі не мала широкого розповсюдження¹⁶.

Полотнище кріпили до дерев'яного або металевого древка. За архівними даними, воно мало назви «держак» та «ратище». Останнє вказує, що колись, в разі потреби, ратищем можна було скористатися як зброєю і що походження прапора пов'язане з військовою справою¹⁷. Підсумовуючи, можна зробити висновки, що цехові прапори Лівобережної України є цінним джерелом для реконструкції духовної та матеріальної культури українського народу. Їхнє вивчення має і практичне значення. Це гарний матеріал для відновлення у сучасній Україні професійного, корпоративного прапорництва, у якому б поєднувалися релігійна символіка з професійною.

1. Тут і далі виділення наше.
2. Балущок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 30.
3. Типовим зразком печатки є сфрагіс Сосницького ковальського цеху, на якому бачимо коваля за роботою (див. мал. 1).
4. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років ХХ століття. Упорядники: Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. – К.: Прайм-Компанія, 2000. – С. 67–68.
5. Ситий І. Цехові значки та печатки Чернігівщини (за матеріалами Чернігівського історичного музею) // Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках. – Львів: УГТ, 2003. – С. 251.
6. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти. Кн. VI (1926 р.). – Ніжин: Нове село, 1926. – С. 118.
7. Балущок В. Указ. праця. – С. 26–27. Сам термін «прапор» з'явився у Західній Європі за часів Максиміліана I (1459 – 1519), коли виникли постійні армії, укомплектовані найманцями. В піхоті, у ландскнехтів, з'явилася власна організація, адміністративною одиницею якої був полк, що поділявся на роти на чолі з капітаном. Полк мав головне знамено, а кожна рота свій невеликий «прапор» (звідси – прапорщик) (Бехаїм В. Енциклопедія озброєння. – СПб, 1995. – С. 369). Цікаве тлумачення цього терміну стосовно Гетьманщини О. Лазаревським: «Служба у гетманов поповських канюшовцев и палубничих была так льготна сравнительно с сотенною, что по смерти Скоропадского, они немедленно обратились к Полуботку, заявляя о своем желании продолжать прежнюю службу: «Мы нижеименованные, през килкодесят лет, целым курунем, козаков тридцать, служилисмо во всяком повелении при дворах гетманских и знак праперковый повелено нам носити и ныне есть ... ». Обязанности «носить праперковый знак» – обьяснить мы не можем; праперковый знак представлял собою кажется, меньшее знамя или значек, который в полках оберегался «прапорщиком»; но у гетманов как видно, был свой, особый «праперковый знак» (Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Полк Нежинский. – К., 1893. – Т. II. – С. 231). Доповнюючи

історика, назвемо, як приклад, полкового гадяцького прапорщика Григорія Цюпку (згад. 19.02.1716 р. – ЧОІМ. – Інв. № Ал 501/10/52).

8. Там само. – С. 28.

9. Каталог виставки XIV археологического съезда в г. Чернигове. – Чернигов: Тип. губернского правления, 1908. – Исторический отдел. – Памятники цехового устройства. – С. 10–11.

10. Нариси історії Кролевця. – К.: 3 Медіа, 2002. – С. 35, Панченко В. Гербівник міст України. – Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П.Коць, 1996. – С.77.

11. Конотопський краєзнавчий музей. Путівник. Укладачі: Москальов І., Дерев'яно Г., Клименко М. – Харків: Прапор, 1970 р. – С. 19.

12. Патрональні зображення Симеона Столпника та Полікарпа Смирненського добре узгоджуються з іменами управного старшини та його товариша.

13. Єршов А. Указ праця. – С. 84–86.

14. Ситий І. Цехові значки та печатки Чернігівщини (за матеріалами Чернігівського історичного музею)//Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках. – Львів: УГТ, 2003. – С. 252.

15. Цілком слухна з цього приводу думка Ю. Савчука: «Особливо поширеним було створення прапорів у поселеннях з правом власної юрисдикції. ... Вони слугували зовнішніми атрибутами особливих прав та привілеїв міської громади, символами її судової, військової, господарської, інколи й політичної, автономії. Відтак, прапори користувалися особливою пошаною й становили предмет неабияких гордоців мешканців міста» (Савчук Ю. Українське міське прапорництво в історичній перспективі (нотатки з архівних та музейних студій)//Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів. Число 4. Частина 1. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – С.261).

16. Набір листівок «Львівські хоругви XVII – початок XX ст.» – Львів: Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, б.д. [2007].

17. «Цеховые знамена возникли первоначально в немецких городах, где мещане составляли некогда свое городское войско для защиты города от неприятелей. Войско это разделялось у них на городские роты и само платило жалованье своим офицерам. Это в немецких городах было в обычае еще в конце 18 века» (Ковалевский А. Цехи в Чернигове в конце прошлого столетия //Черниговские губернские ведомости. – 2 марта 1896 г. – № 726. – С.1–2). Така традиція була і на Гетьманщині. Про це свідчить запис про виготовлення глухівськими калачниками у 1734 р. на вимогу козацького та міського урядів короги на військові потреби (ЧОІМ. – Інв. № Ал 371, арк. 4зв.).

Сытый Игорь

Конотопские и кролевские цеховые знамена

В статье проанализированы история появления на Левобережной Украине цеховых знамен, их символика, формы, надписи, материалы изготовления, связь с аналогичной европейской традицией на основе артефактов, которые хранятся в Черниговском областном историческом музее имени В. В. Тарновского и Конотопском краеведческом музее.

Ключевые слова: цех, знамя, Левобережная Украина.

Sytyj Igor

Konotopskiy and the Krylevce guild banners

The article analyzes the history of appearance of guild banners on the Left Bank Ukraine, their symbols, forms, inscriptions, materials of manufacture, connection with a similar European tradition on the basis of artifacts, which are stored in the Chernigov Regional Historical Museum named after V.V. Tarnovsky and Konotop museum of local lore.

Keywords: workshop, flag, Left Bank Ukraine.